

PROUČAVANJE PROŠLOSTI JEVREJA POSREDSTVOM STRANICA RAZREDNIH KNJIGA ŠKOLSKIH USTANOVA U BRČKOM

Apstrakt: Sačuvanost arhivske građe koja govori o postojanju jevrejske zajednice u Brčkom, čak i posle dugogodišnjeg istraživanja, u većini je svedena na fragmente koje je bilo gotovo nemoguće povezati u jednu koherentu celinu. Kao korak u prevazilaženju ove prepreke, pažnja autorice ovog rada usmerila se na korišćenje arhivske građe prosvjetnih ustanova (razrednih knjiga) u Brčkom kao relevantnog istorijskog izvora. Uz pomoć ovih podataka napravljena je baza podataka od ukupno 142 imena i prezimena učenika i učenica koji su u periodu od 1886. do 1941. sticali osnovno i srednje obrazovanje u Brčkom.

Arhivska građa prosvjetnih ustanova nije samo doprinela popunjavanju praznina u rekonstrukciji izgubljenih brčanskih jevrejskih porodica, već je i brčanske Jevreje povezala sa susjednim gradovima i državama, sa Jevrejima iz Bečkereka, Bijeljine i Zagreba. Iako članovi drugih jevrejskih opština, pa i država, oni su bili neraskidivo povezani rodbinskim, poslovnim i sudbinskim vezama. Upravo zbog ove povezanosti i današnji istraživači su neminovno podstaknuti, ali i uslovljeni, da pomoć traže od srodnih institucija.

Autorica će arhivsku građu prosvjetnih ustanova koja je povezala ono što se smatralo nepovezanim i nepovratno uništenim, te tako istakla svoju potpunu važnost, prezentovati u rezultatima ovog rada.

Ključne riječi: *Jevreji, jevrejske matične knjige, razredne knjige, baza podataka, Brčko, Zrenjanin, Bijeljina*

ISTRAŽIVANJE ARHIVSKE GRAĐE I LITERATURE O JEVREJIMA U BOSNI I HERCEGOVINI

Naseljavanje Jevreja Sefarda u BiH datira iz XVI stoljeća kada su, uslijed protjerivanja iz svoje domovine Španije i Portugalije, počeli u velikim seobama da trajno nastanjuju teritoriju Osmanskog carstva. Godine 1565. Jevreji u Sarajevu osnivaju svoju opštinu, te se ona uzima kao zvanična godina njihovog naseljavanja u BiH.² Naseljavanje Jevreja u unutrašnjosti zemlje išlo je iz pravca Sarajeva. Tražeći bolji društveni standard i ekonomski prosperitet, Jevreji se iz Sarajeva naseljavaju u ostale dijelove Bosanskog ejaleta. Prva zajednica jevrejskog stanovništva u BiH, nakon Sarajeva, osnovana je u

¹ viši arhivista, tamaravijoglavinmancic@gmail.com

² Dino Hajdar, Jevrejske opštine u BiH, <https://intelektualno.com/jevrejske-opstine-u-bih-do-1941-godine-postojale-su-24-jevrejske-opstine-u-20-bh-gradova/> (pristupljeno 5. avgusta 2022)

Travniku.³ U periodu austrougarske uprave dolazi do novih naseljavanja Jevreja koje je obilježeno dolaskom Jevreja Aškenaza iz srednje i istočne Europe, te migracijama u samoj zemlji. Uprkos svom drugačijem porijeklu, Jevreji se nisu razlikovali od ostalog lokalnog stanovništva. Njihovo prihvatanje lokalnog jezika i kulture življenja imalo je presudan uticaj da u BiH nikada ne zažive zatvorena jevrejska geta, karakteristična za zapadnu Evropu.⁴

Do 1941. godine u Bosni i Hercegovini (u daljem tekstu: BiH) su postojale jevrejske opštine u Banja Luci (dvije), Bihaću, Bijeljini, Bosanskom Brodu, Bosanskom Šamcu, Brčkom, Derventi, Doboju, Mostaru, Rogatici, Sarajevu (dvije), Sanskom Mostu, Travniku, Tuzli, Visokom, Višegradu, Vlasenici, Zavidovićima, Zenici, Zvorniku i Žepču.⁵

554

Iako je u Brčkom Jevrejska sefardska bogoštovna opština aktivno djelovala više od 90 godina, ona se posle Holokausta brčanskih Jevreja, u kojem je većina njih likvidirana a neznatan broj se spasio bekstvom, nikada više nije obnovila. Stoga se u Brčkoj o Jevrejima nije mnogo istraživalo niti pisalo sedamdeset pet godina unazad.

Prilikom izučavanja istorije Jevreja u BiH polazna literatura za istraživanje je *Spomenica 400 godina od dolaska Jevreja u Bosnu i Hercegovinu* autora Muhameda Karamehmedovića, zbornik radova *Sefarad 92*, zatim knjiga Avrama Pinta *Jevreji Sarajeva i Bosne i Hercegovine* i knjiga Moritza Levija *Sefardi u Bosni*.⁶ U bosanskohercegovačkoj literaturi postoje djela koja su ovjekovječila istoriju većih gradova u BiH u kojima su postojale jevrejske opštine.⁷ Međutim, Brčko, brojčano mala varošica krajem devetnaestog vijeka, skoro da i nema mjesto u ovim izdanjima, sem jednog zapisa u knjizi Vedrane Gotovac *Sinagoge u Bosni i Hercegovini*⁸ i drugog, već pomenutog, djela *Jevreji Sarajeva i Bosne i Hercegovine*. U oba izdanja na samo par stranica opisuje se arhitektura brčanske sinagoge i Holokaust brčanskih Jevreja.

³ Avram Pinto, *Jevreji Sarajeva i Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1987, 162.

⁴ Isto

⁵ Ljubinka Bašović, *Biblioteke i bibliotekarstvo u BiH 1918–1945*, Veselin Masleša, Sarajevo 1986, 370.

⁶ Karamehmedović Muhamed i dr, *Spomenica 400 godina od dolaska Jevreja u Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo 1966; Nežirović Muhamed i dr, *Sefarad 92* (zbornik radova), Sarajevo 1995; Pinto Avram, *Jevreji Sarajeva i Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1987; Levy Moritz, *Sefardi u Bosni*, Sarajevo 1996.

⁷ Travnik: Agačević Rusmir, *Snovopriče o Sefardima i Aškenazima travničkim*, Zagreb 2013; Konforti Jozef, *Travnički Jevreji*, Sarajevo 1976; Derventa: Alagić Neđžmudin, *Jevreji u Derventi*, Derventa 1996; Kladanj: Albahari Luna, *Rođena sam u Kladnju*, „*Jevrejski pregled*“, Sarajevo 1982; Bosanska Krajina: Danon Jakov, Stošić Verica, *Memoari na holokaust Jevreja Bosanske krajine*, Banja Luka 2010; Banja Luka: Danon Jakov, Stošić M. Verica, *Hronika Jevrejske opštine Banja Luka*, Banja Luka 2007; Gračanica: Hamzić Omer, *Progoni i stradanja Jevreja u Gračanicima tokom Drugog svjetskog rata*, „*Baština sjeveroistočne Bosne*“, br. 2, Tuzla 2009; Tuzla: Trifković Dragiša, *Tuzlanski vremeplov*, I–V, Tuzla 1997; Mujbegović Vera, *Tuzla moje mladosti*, Beograd 2008; Bosanski Šamac: Nikša Nežirović, dipl. ecc., *Jevreji u Bosanskom Šamcu*, Šamac, 2015; Jevreji u BiH, <http://www.jewsinbosnia.eu/bhs/literatura/> (pristupljeno 5. avgusta 2022)

⁸ Gotovac Vedrana, *Sinagoge u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1987.

Kako bi se dokumentovali do sada neispričan život i stvaralaštvo brčanskih Jevreja, autorica izložbe i monografije Tamara Vijoglav in Mančić pristupila je istraživanju arhivske građe u srodnim kulturnim institucijama (arhivi, biblioteke, muzeji, školske ustanove) BiH i regiona, u jevrejskim zajednicama, digitalizovanoj jevrejskoj štampi, pisanim svjedočenjima u ustanovi Jad Vašem⁹, kao i u privatnoj arhivskoj građi i usmjerenim svjedočenjima. Kao rezultat, dočarana je i ispričana priča o životima Jevreja u Brčkom, prezentovano njihovo kulturno-istorijsko i društveno-ekonomsko naslijeđe, a potom i osvjedočena tragedija i surovost njihovog nestanka sa ovih prostora izložbom Arhiva Brčko distrikta BiH koja nosi naziv *Tragom brčanskih Jevreja*, autorke Tamare Vijoglav in Mančić, prof. istorije, koja je otvorena 5. februara 2020. godine u Izložbenom salonu vijećnice u Brčkom. Izložbu je pratio i Katalog izložbe.¹⁰

JEVREJSKE MATIČNE KNJIGE I JEVREJSKA SEFARDSKA BOGOŠTOVNA OPŠTINA BRČKO

555

Matične knjige kao relevantan istorijski izvor za naučno istraživanje najčešće koriste u svom radu istoričari, pri genealoškim i demografskim istraživanjima, ali i privatna lica za istraživanje svog porodičnog stabla i rješavanje imovinsko-pravnih odnosa. Izvori za ovu vrstu istraživanja mogu se podeliti na primarne i sekundarne. U primarne izvore spadaju pre svega matične knjige rođenih, venčanih, umrlih, krštenih, porodični i lični fondovi, sudski fondovi, prosvetni i fondovi verskih ustanova, zemljišne knjige, zbirke grbova, fotografija, plakata, starih rukopisa, popisi stanovništva, popisi birača, a u sekundarne memoari, periodika, pomoćne knjige kao što su telefonski imenici, šematizmi, evidencije prijavi i odjavi mesta boravka, arhive grobalja, nadgrobnih spomenici, genealoške tablice i rodoslovna stabla i dr.¹¹

Prednosti korištenja matičnih knjiga pri rekonstrukciji porodične istorije su nebrojene, ali treba napomenuti da postoje i njihova ograničenja, te navesti i određene nedostatke. Kao osnovni problem postavlja se očuvanost ili uopće njihovo postojanje za određena područja u određenom vremenu. Osim toga, poneki su dijelovi pisani nečitko, zamazani tintom, izbljedjeli, a tačnost upisa često je ovisio o volji onog koji je popunjavao podatke, bio to župnik, pisar ili učitelj. Problem je uočljiv i prilikom pojavljivanja više osoba s istim imenom i prezimenom – tada je teško razlučiti pripadnost pojedinoj obiteljskoj grani. Upravo zbog navedenih problema, uz matične je knjige važno koristiti i druge izvore te ih međusobno kombinirati, počevši od usmenih predaja do arhivskog gradiva. Ipak, matične knjige uza sve druge navedene nedostatke predstavljaju temeljan izvor genealoških podataka.¹²

⁹ Jad Vašem - Memorijalni centar za jevrejske žrtve Holokousta u Izraelu, <https://www.yad-vashem.org/education/other-languages/serbian/about-yad-vashem.html> (pristupljeno 2. februara 2023)

¹⁰ Dopunjenja i doradna Izložba *Tragom brčanskih Jevreja* i istoimena monografija predstavljani su sarajevskoj publici 2. decembra 2022. u *Novom hramu* u Sarajevu, zatim u Galeriji *Preporod* zeničke sinagoge 16. februara 2023. i u Arhivu Vojvodine 21. februara 2023. godine.

¹¹ Boriša Radovanović, *Arhivska građa kao izvor za genealoška istraživanja*, Arhivistika, Istorijski arhiv Kragujevac, Kragujevac 2010, 49.

¹² Ivan Okmaca, *Mogućnost istraživanja matičnih knjiga u okviru digitalne humanistike* –

Pored Pinkasa¹³ svaka jevrejska opština obavezno je morala da vodi i matične knjige.¹⁴ Jevrejska opština predstavljala je centralnu ustanovu za sve Jevreje jednog mjesta. Imala je zadatak da se u granicama državnih zakona brine za vjerske i kulturne potrebe svojih pripadnika. Opština je institucija u kojoj se vodio cjelokupan humanitarni i socijalni, te kulturni i društveni život Jevreja, sve do osnivanja prvih kulturnih društava u XIX stoljeću. Zbog toga osnivanje jevrejske opštine, kao stalne i centralne institucije, predstavlja krupan događaj za život Jevreja u BiH, te za njihovu asimilaciju sa lokalnim stanovništvom koja se prvenstveno ogleda u jevrejskom prihvatanju lokalnog jezika i načina života.¹⁵

Jevrejska opština sefardskog obreda¹⁶ u Brčkom obuhvatala je teritoriju političke opštine u Brčkom.¹⁷ Osnovali su je Jevreji Sefardi došljaci iz Bijeljine, Sarajeva¹⁸ i grado-

diplomski rad, Sveučilište u Zadru, Zadar 2020, 33-34.

¹³ Pinkas je ne samo hronika bilo koje jevrejske opštine nego i svih njenih institucija (humanitarnih, vjerskih i prosvjetnih) koje su djelovale unutar opštine. Iz pinkasa se mogu saznati mnoge pojedinosti o životu Jevreja ne samo u Sarajevu nego i u drugim mjestima Bosne gdje su živjeli. Avram Pinto, *nav. delo*, 104. „U Pinkasu je oslikan život jedne zajednice. U njemu je zabilježeno gotovo sve što je za bosanske Sefarde, za jednu kongregaciju bilo značajno. Zabilježeno je kada se što dogodilo. I onaj koji je što dugovao i kome je dugovano. Zabilježene su liste poreznika i poglavara, bilješke o mjestima rabina i kantora i zaključci kolegija rabina. I tko je što u Općini bio i tko je što radio. I tko je Jevrejima valjao i tko nije. Sve što je u životu i za život sarajevskih Sefarda imalo značaja. To je u Pinkasu zapisano. (...) U Pinkasu se bilježe događaji kojima zapisničar svjedoči. Bilježi i ono što valja, i ono što ne valja. *A pinkas je otvoren i ruka piše.*” El Mundo Sefarad, <http://elmundosefarad.wiki-dot.com/sarajevski-pinkas> (pristupljeno 2. februara 2023). Projekat pisanja novog *Pinkasei haKehillot* ili *Enciklopedija jevrejskih zajednica od njihovog osnivanja do posle Holokausta* započet 1950-ih godina imao je za cilj da prikupi istorijske informacije i demografske podatke o jevrejskim zajednicama čije je stanovništvo istrebljeno u Holokaustu. Ova enciklopedija, u bukvalnom prevodu „beležnice (jevrejskih) zajednica“, štampana je između 1969. i 2007. godine u jedanaest tomova organizovanih geografski i to: Rumunija, Nemačka, Mađarska, Poljska, Holandija, Letonija i Estonija, Jugoslavija, Litvanija, Libija i Tunis, Grčka i Slovačka. Sadržaj je sastavljen od prikupljenih dokumenata, spiskova, ličnih memoara u originalnom neuređenom obliku, istorijskih izveštaja i eseja posvećenih životu jevrejskih zajednica od antike do danas, uključujući mape i fotografije. Pinkasi pokušavaju da ilustruju život koji je nekada bio i koga više nema. Pinkas Hakehillot Polin – Rohatyn <https://rohatynjewishheritage.org/en/memoir/pinkas-rohatyn/> (pristupljeno 2. februara 2023)

¹⁴ A. Pinto, *nav. delo*, 22.

¹⁵ Dino Hajdar, Jevrejske opštine u BiH, <https://intelektualno.com/jevrejske-opstine-u-bih-do-1941-godine-postojale-su-24-jevrejske-opstine-u-20-bh-gradova/> (pristupljeno 5. avgusta 2022)

¹⁶ Sefard je hebrejska riječ i znači Španija. Sefardi su živeli na Iberijskom poluostrvu. Razlikuju od ostalih Jevreja aškenaza tradicijom, ritualom, jezikom i izgovorom klasičnog hebrejskog jezika. Govorili su književnim ladino (mešavina jevrejskog i starošpanskog) ili narodnim dūdeo-espanjol jezikom. Jevreji, *Jevreji - Centar za interkulturalnu komunikaciju - CINK* (pristupljeno 15. avgusta 2023)

¹⁷ Arhiv Jugoslavije (AJ), Beograd, Ministarstvo vera Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (69), 58-92, Statut jevrejske vjeroispovjedne opštine u Brčkom (1924–1926)

¹⁸ A. Pinto, *nav. delo*, 168.

va u Srbiji oko 1850. godine.¹⁹ Na osnovu popisa stanovništva BiH iz 1879. godine u mjestu *Brčka* (nekadašnji naziv grada Brčkog), živjelo je 46 *izraličana* (Jevreja).²⁰ Naredna dva popisa iz 1885. i 1895. godine zabilježila su porast jevrejskog stanovništva u Brčkom, ali tek popis iz 1910. godine, umnogome sadržajniiji, daje nam prvi pomen Jevreja – Aškenaza²¹ u Brčkom. U njemu se navodi da Jevreja Sefarda u opštini Brčko ima 54 (muškaraca 26, žena 29), dok Jevreja Aškenaza ima ukupno 127 (muškaraca 64 i žena 63).²²

Svaka jevrejska opština u BiH bila je zadužena za vođenje matičnih knjiga koje su ujedno i najstarije opštinske knjige. Vodile su se knjige rođenih, vjenčanih i umrlih članova. One su i pred državnim vlastima imale punopravnu vrijednost i od njih su bile priznate kao autentične i vjerodostojne. U poslednjim decenijama XIX vijeka država je preuzela tu obavezu, ali opštine su i dalje nastavile da vode te knjige sve do Drugog svjetskog rata. Matične knjige su većeg formata, vrlo tvrdih, često kožnih korica i od debelog papira. One su bez grešaka i ispravaka. Vodilo ih je za tu svrhu od opštine određeno lice, sa vrlo lijepim rukopisom. One su u početku pisane na hebrejskom i ladino jeziku, raši pismom²³, a kasnije na srpskohrvatskom jeziku.²⁴

Kako je u Brčkom, posle spaljivanja jevrejske sinagoge 20. maja 1941. godine²⁵, uništena cjelokupna grada Jevrejske bogoštovne opštine, bilo je nemoguće okrenuti se

¹⁹ G. Vedrana, *nav. delo*, 49-50.

²⁰ Glavni pregled političkoga razdjeljenja Bosne i Hercegovine 1879. godine, https://www.academia.edu/35408108/Glavni_pregled_politickoga_razdjeljenja_Bosne_i_Hercegovine_1879 (pristupljeno 2. februara 2023)

²¹ Aškenaz je hebrejska riječ i znači zapad. Prema tome, aškenazi su Jevreji koji su živjeli u Zapadnoj i Istočnoj Evropi. Govorili su jidiš - sklop njemačkih, hebrejskih i slovenskih (poljskih, ukrajinskih i ruskih) riječi; A. Pinto, *nav. delo*, 13.

²² *Rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 10. oktobra 1910*, Zemaljska Vlada za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo 1912.

²³ Ladino, sefardski jezik knjige. Ladino je jedan od jezika Sefarda u Bosni i Hercegovini, ali ne onaj kojim su govorili u svakodnevnom životu, nego jezik koji se upotrebljavao samo u prevodima svetih knjiga. Nastao je u Španiji. Religiozni tekstovi su se prevodili bukvalno od riječi do riječi. Vodilo se računa samo o hebrejskoj sintaksi, dok je španska gramatika potpuno zanemarivana. Tako je nastao ladino jezik, kao proizvod doslovnog prevoda hebrejskog jezika na španski. Danas se najjednostavnije može objasniti kao španski jezik sa hebrejskom sintaksom, koji se piše raši pismom. Iako je na španskom, duša ovog jezika je na hebrejskom. Ovaj jezik je sa Sefardima došao u Bosnu i Hercegovinu, gdje je korišten u jevrejskim vjerskim školama sve do Drugog svjetskog rata. Dugo vremena bilo je prisutno mišljenje da je to govorni jezik Sefarda, no studije i analize su pokazale da se ladino veoma razlikuje od jezika svakodnevnog govora – sarajevskog *đidoa*. <https://religioskop.ba/price/ladino-sefardski-jezik-knjige/> (pristupljeno 2. februara 2023)

²⁴ A. Pinto, *nav. delo*, 22.

²⁵ Jevrejski hram u Brčkom, izgrađen 1881. godine, digla je u vazduh njemačka vojska koja je uveče u lokalnom bioskopu prikazala jedan propagandni antisemitski film, a poslije prikazivanja srušila hram. U izvještaju Zapovjedništva 6. Hrvatske oružničke pukovnije, Sarajevo, 3. maja 1941. godine, o unutrašnjoj situaciji je napisano sljedeće: 20. svibnja 1941. godine Brčkom su njemački vojnici zapalili jevrejsku sinagogu koja je do temelja izgorjela. Arhiva Jevrejskog istorijskog muzeja Beograd, Republika Srbija, U-D M-68.

Исторјска београдска општина у Брчком.

РОДНИ ЛИСТ

Име	
МЈЕСТО	Брчко
СТРАНА	Брчко
ОКРУГ	Брчко
ЗЕМЉА	Босна
ГОДИНЕ	1911
ДАТУМ	31. јуна
ВЈЕРА	Мојсијева
СПОЛ	Чујини
РОДИТЕЉИ	Аврам Коен (оца) и Хана Аврамова (мајка) рођ. Лика
ОБРЕЗАТЕЉ	Цадик Барух
БАБИЦА	Амалиа Циглер
КУМОВИ	Хајим и Лика Папо
ОПАС	

Брчко, 4. септембра 1922.

II. Бр.

овом историјском извору за информације. Једини сачувани извод из матичне књиге Јеврејске богоштовне општине је Родни лист Хајима Коена Аврамовића²⁶, издат од стране Јеврејске богоштовне општине у Брчком 4. септембра 1922. године, писан ћиричним писмом.²⁷

Rodni list Hajima Koen Avramovića, izdat 4. septembra 1922. godine u Brčkom

Ono što nam on razotkriva jesu važni podaci koji identifikiraju da je na čelu Jevrejske bogoštovne opštine Brčko bio predsjednik Santo S. Alkalay. Dalji zapisi na izvodu su: ime: Hajim Koen Avramović, mjesto: Brčko, zemlja: Bosna, vjera: Mojsijeva, rođen: 31. VII 1911. godine u Brčkom od roditelja Nahmana (Nako) i Nahame Avramović (rođ. Alkalaj), obrezaiteљ: Cadik Baruh, babica: Amalia Cigler, kumovi: Hajim i Lika Papo. Dokument je izdat u Brčkom 4. IX 1922. godine, sa potpisom predsjednika Jevrejske bogoštovne opštine u Brčkom, Santo S. Alkalaj, i matičara, rabina Jevrejske bogoštovne opštine Brčko, Leona Katana.

ARHIVSKA GRAĐA PROSVETNIH USTANOVA

Jevrejska djeca bila su masovno obuhvaćena opštim, komunalnim školstvom. Tako je u školskoj godini 1909/1910. osnovne škole u BiH pohađalo ukupno 1.350 je-

²⁶ Nahman Nako Koen Avramović, Jevrejin sefardskog porijekla, trgovac kože u Brčkom (kasnije šef trošarine u Šapcu), i supruga Nahama Avramović, rođena Alkalaj, živjeli su u Brčkom u Rakićevoj ulici i imali su šestoro djece – Bertu Bukas Avramović, Jakoba Avramovića, rođenog 17. juna 1904. u Šapcu, učenika Trgovačke škole u Brčkom školske 1916/1917. godine, Moritza (Moric) Avramovića, rođenog 24. februara 1906. godine u Šapcu, takođe učenika Trgovačke škole u Brčkom školske 1918/1919. godine, Haima (Hajima) Avramovića, rođenog u Brčkom 31. jula 1911. godine, učenika Građanske osnovne škole Brčko školske 1918/1919. godine, Ernu Avramović, rođenu 2. juna 1916. godine u Brčkom, učenicu Trgovačke škole u Brčkom i Ašera Avramovića, rođenog 5. aprila 1921. godine u Šapcu. Razredne knjige Osnovne škole Brčko, BiH–ABD/OOB, 1907–1984. Razredne knjige Trgovačke škole Brčko, JU Ekonomska škola Brčko, 1886–1945. U Holokaustu su ubijeni majka Nahama i sva djeca sem Hajima, koji je preživio kao rezervni oficir jugoslovenske vojske u zarobljeništvu (zarobljenik logora za oficire u Njemačkoj, Oflag XIII B, u Nirnbргу, Njemačka, 1942. godine, a zatim i u Oflag VI C, u Osnabriku, Njemačka), kao i dvoje Moritzove djece koje je majka sačuvala prevođenjem u kršćanstvo. Avramovići su u Kraljevini Srbiji 1897. godine zvanično zatražili promjenu prezimena Koen u Avramović, a Haimovi sinovi su 1992. godine, kada su se preselili u Izrael, vratili prezime Koen. Živana Vojinović, *Avramova deca – pomenik šabačkih i podrinskih Jevreja*, Beograd, 2015, 405.

²⁷ *Rodni list Jevrejske bogoštovne opštine u Brčkom na ime Hajima Keona Avramović, 1922.* Privatna zbirka dokumenata i fotografija Živane Vojinović.

vrejske djece, pa su Jevreji u pogledu pohađanja osnovnih škola daleko prednjačili u odnosu na ostale. To je bilo uslovljeno kako gradskim karakterom jevrejskog stanovništva i njegovom socijalnom strukturom, tako i cjelokupnom duhovnom konstitucijom Jevreja, koja ih je činila otvorenim za nove civilizacijske tokove i uticaje.²⁸

U periodu od 1886, od kada datira najstarija sačuvana razredna knjiga Trgovačke škole u Brčkom²⁹, pa sve do 1941. godine kada je prestao u potpunosti upis jevrejske djece u prosvjetne ustanove jer ih više nije bilo, u evidencije đaka upisivali su se osnovni podaci o učeniku (prezime, ime, vjera, dan, mjesec, godina i mjesto rođenja), podaci o ocu, kasnije roditelju ili skrbniku (prezime, ime, *stalež*), podaci o mjestu stanovanja učenika, njegovom prisustvu, opomeni, napretku po predmetima, vladanju, opštoj ocjeni, napredovanju učenika i napomeni. Kasnije je dodat i upis *narodnosti* i *podanstva* i na osnovu kojeg svjedočanstva je učenik/ca upisan/a u školu. Ime majke, tj. kako se navodi u upisniku *matere*, počelo se upisivati tek od 1927/1928. godine u Trgovačkoj školi Brčko. Međutim, upis u ovu rubriku bio je sporadičan o čemu će kasnije biti više riječi.

559

Saradnja sa prosvetnim ustanovama Brčko distrikta BiH i korišćenje arhivske građe koje su ove ustanove stvarale i sačuvale decenijama unazad pokazala se kao izuzetno značajna upravo zbog uvida u osobne podatke učenika i učenica, njihovih roditelja, gde su rođeni, odakle su došli, čime su se bavili, gdje su živjeli itd.

Korištenje ove arhivske građe prilikom pokušaja sklapanja mozaika porodične istorije su nebrojene i najznačajniji rezultati su predstavljeni u ovom radu. Međutim, postoje određena ograničenja sa kojim se suočava bilo koji istraživač. Prva teškoća odnosi se na unos podataka koji zavisi isključivo od motivacije nastavnog osoblja koji je popunjavao podatke, od čitljivosti rukopisa te osobe, ali i od volje roditelja koji je podatke pružao. Najveći problem nastajao je zbog nedostatka upisa imena oca, jer u skladu sa praksom jevrejskih porodica da daju ista imena djeci po osobama iz uže familije, kao i ponavljanje prezimena, iako većina porodica istog prezimena i nisu bila ili su u daljem srodstvu, dovodio je do teške ili nemoguće misije utvrđivanja pripadnosti djece određenoj porodici.

Ono što predstavlja još veći hendikep jeste pitanje očuvanosti ove arhivske građe, od momenta kada je odložena, ali i ponovno uzeta u obradu. Ona je nerijetko ostavljena i zaboravljena u prašnjavim podrumima ili tavanima prosvjetnih ustanova, smatrana nebitnim knjigama, preživješi razne elementarne nepogode, ratna razaranja, ali i nestručno rukovanje. Knjige su često ostavljene u otrcanim koricama i na taj način ostajale neza-

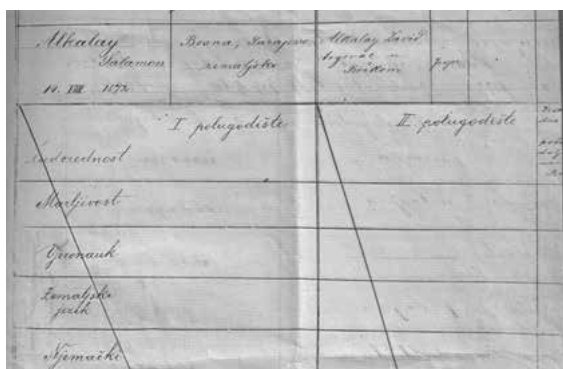
²⁸ Eli Tauber, „Jevreji BiH u doba Austrougarske“, <http://www.benevolencija.eu.org/content/view/full/72/1/2/> (pristupljeno 2. decembra 2021)

²⁹ Razredna knjiga je službena evidencija koja se vodila u osnovnim i srednjim školama i u koju su se upisivali podaci o učenicima, učiteljima ili nastavnicima i nastavnim predmetima i drugim aktivnostima tokom jedne školske godine. Ove knjige su uvezane u korice tvrdog poveza uglavnom A4 formata. Na koricama su se upisivali naziv škole, razred i školska godina. Razrednu knjigu vodio je učitelj ili nastavnik i zaključivao se na kraju školske godine zabilješkom. Pravilnik o sadržaju, obliku i načinu vođenja dokumentacije srednjih škola, <https://mozks-ksb.ba/hr/wp-content/uploads/2019/11/Pravilnik-o-sadr%C5%BEaju-obliku-i-na%C4%8Dinu-vo%C4%91enja-dokumentacije-evidencije-i-obrazovnih-isprava-u-srednjoj-%C5%A1koli.pdf> (pristupljeno 2. februara 2023)

štićene, dok su pojedine stranice knjiga često istrgnute, pocepane ili prekrivene mrljama koje dodatno otežavaju čitljivost, ali i rukovanje ovom građom, jer povećavaju mogućnost njenog daljeg uništenja.

Ovo nas dovodi do problema sa kojim se današnji istraživači ove građe susreću. Prilikom korištenja i/ili restauracije, razredne knjige se učestalo nađu u rukama nestručnog osoblja. U većini slučajeva školske ustanove se odluče na korićenje ove građe radi njene zaštite, pa zbog ekonomičnosti, dve do tri razredne knjige se koriče u jednu, ne vodeći računa o različitom formatu ovih knjiga, uglavnom većem od uobičajenog. Kao rezultat, prilikom korićenja često su odsečeni dijelovi teksta stranice razrednih knjiga. Primjer za ovo je korićenje razrednih knjiga u Ekonomskoj školi u Brčkom gdje su prilikom korićenja spojene tri najstarije razredne knjige u jednu, od kojih je najstarija izlazila van formata kalupa za korićenje. Na ovaj način nepovratno su izgubljeni dijelovi upisa sa obe strane.

560

Prvi upis sa imenom Alkalaj Salomon, rođenog 1872. godine u Sarajevu, u razrednici Trgovačke škole Brčko iz 1886. godine

Na kraju, jedan od odlučujućih izazova korištenja ovog izvora predstavlja količina vremena koju je potrebno izdvojiti kako bi se sve ove knjige pregledale, popisale i kritički sagledale u cilju korištenja relevantnih podataka u njima.

Zbog gore navedenih slučajeva, razredne knjige je važno koristiti u korelaciji

sa drugim izvorima, premda uz sve svoje nedostatke one i dalje predstavljaju jedan od najbitnijih izvora za pisanje porodičnih istorija.

Pri istraživanju prošlosti jevrejske zajednice u Brčkom korišteno je više razrednih knjiga prosvjetnih ustanova. One su nosile različite nazive, neretko od godine do godine, a najčešće se javljaju kao upisnici, katalozi i razrednice. Autor je posebno obratio pažnju na:

- 1, ZBIRKU RAZREDNICA OSNOVNIH ŠKOLA Arhiva Brčko distrikta BiH (signatura: BiH – ABD / OOB)³⁰ koja obuhvata 62 razredne knjige (4 d/m) iz različitih škola i perioda (1903–1987). Građa je povezana u knjige, ponegde sa grupisanim razrednicama više različitih škola. Jezik u građi je srpski, bosanski i hrvatski, a pismo ćirilica i latinica. Fond je arhivistički sređen, bez ograničenja u dostupnosti za istraživanje. Cjelokupna građa je digitalizovana.
2. Fond Arhiva Brčko distrikta BiH pod nazivom GIMNAZIJA „VASO PELAGIĆ“, BRČKO I DRUGE SREDNJE ŠKOLE (signatura: BiH – ABD/G“VP“IDSŠBC”),³¹ koju čini 60 knjiga (2,7 d/m), perioda od 1901. do 1998. godine. Fond sačinjavaju: matične knjige, glavni katalozi đaka, upisnici đaka, ljetopisa, zapisnik o privatnim

³⁰ Radovan Lučić, Anđelka Popara, *Vodič Arhiva Brčko distrikta Bosne i Hercegovine*, Brčko 2019, 52-59.

³¹ R. Lučić, A. Popara, *nav. delo*, 48-52.

ispitima i sl. Jezik u građi je srpski, bosanski i hrvatski, a pismo ćirilica i latinica. Fond je sređen, bez ograničenja u dostupnosti za istraživanje. Cjelokupna građa je digitalizovana.

3. Matične knjige, upisnice, katalozi i razrednice TRGOVAČKE ŠKOLE 1886–1948. S obzirom da se ova arhivska građa nalazi i dalje kod stvaraoca arhivske građe JU Ekonomska škola Brčko, za istraživanje nije pretraživana ukupna građa ove školske ustanove, već ona koja se odnosi na period istraživanja, znači od najstarije razredne knjige iz školske 1886/1887. sve do školske 1947/1948. godine, što je ukupno dvanaest knjiga.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA ARHIVSKE GRAĐE PROSVJETNIH USTANOVA

561

Na osnovu pregleda i analize informacija iz navedene građe odabrani su relevantni podaci i uneti u odgovarajuću bazu podataka čija je svrha bila povezivanje fragmentarnih podataka iz arhivske građe u koherentnu cjelinu. Da nije bilo ovog koncepta, mnoge porodične istorije bi ostale nepotpune ili nenapisane. Baza podataka strukturirana je tako da sadrži sedam kategorija: prezime i ime učenika, mjesto i godinu rođenja, pol, podatak da li je učenik/ca Sefard ili Aškenaz, ime i zanimanje roditelja, ulica stanovanja i napomena. Bazom koja sadrži 124 imena obuhvaćeni su svi učenici i učenice koji su od 1886. do 1941. godine bili dio obrazovnog sistema u Brčkom.

Iako popis stanovništva BiH do 1910. godine ne razlikuje Jevreje Sefarde i Jevreje Aškenaze, arhivska građa prosvjetnih ustanova iz Brčkog perioda od 1886. do 1903. godine otkriva u kategoriji baze podataka *prezime i ime* da su pored porodica Sefarda (Alkalay, Levi, Finci, Montiglija, Klimp, Almuslino, Avramović itd.), u Brčkom već uveliko živjeli i Aškenazi (Benau, Friedmann, Schoenwald, Fuhrmann, Naschitz, Weil, Palfi, Zentner itd.). Uvidom u razredne knjige moglo se uočiti da su djeca ne samo iz sefarskih nego i aškenaskih porodica bila rođena u Brčkom i prije 1900. godine. Primjer za to su sefarske porodice: Levi Leon (rođen 1886), Montilija Moric i Isak Finci (rođeni 1890)³², ali i aškenaske porodice: Furmann Samuel (rođen 1893), Naschitz Miroslav (rođen 1895)³³ i Palfi Jozsef (rođen 1899. godine).³⁴

Kategorija u koju je razrađen upis *mjesto i godina rođenja* ukazala je na pojediniosti koje su doprinele novim naučnim saznanjima o Jevrejima i njihovom naseljavanju u Brčko krajem XIX vijeka, ali i o novim emigracijama kojima su bili suočeni pred izbijanjem Drugog svjetskog rata. Sefardi su se naselili u Brčko iz gradova BiH. Iz Sarajeva je došla porodica Levi, porodice Alkalay, Perera, Altarac i Salom naselile su se iz Bijeline, Finci iz Zvornika, Kabiljo iz Gradačca, Schonwald iz Tuzle. Zatim je naseljavanje Sefarda bilo i iz gradova Srbije – iz Beograda porodica Eškenazi, a porodice Almusino i Avramović iz Šapca. Aškenazi su dolazili prvenstveno iz gradova širom Austrougarske, iz Budimpešte su naseljene porodice Baumgarten i Benau, Klimpl iz Komorna, Zentner

³² JU Ekonomska škola Brčko (JU EŠB), Glavni i mjesečni katalog Trgovačke škole Brčko (TŠB) školske 1904/1905. godine

³³ Isto, školske 1905/1906. godine

³⁴ Isto, školske 1908/1909. godine

iz Petrovgrada, Štajner iz Zadra, Weiss iz Našica, Neumann iz Drenovaca. Takođe, aškenaske porodice naseljavale su se i iz gradova BiH – porodica Friedmann iz Bihaća, a Fišer iz Zvornika.

Nadalje, knjige prosvjetnih ustanova otkrile su i podatke o Jevrejima koji su pred Drugi svjetski rat, bježeći iz Njemačke i iz gradova Austrougarske monarhije od nadolazeće opasnosti, spas potražili u Brčkom. Kako zvanični spiskovi sa imenima emigranata koji su svoje utočište pronašli u Brčkom nisu poznati, jedini za sada pronađeni podaci mogu se naći u razrednim knjigama, tj. u ovoj bazi podataka. U Brčkom je školske 1940/1941. godine Državnu mješovitu pučku školu Brčko upisalo devet učenika, a Trgovačku akademiju Brčko dva učenika jevrejske vjeroispovijesti. S obzirom da je godišnji prosek upisa jevrejske djece tridesetih godina 20. vijeka iznosio četiri do pet učenika, ovaj porast u odnosu na prethodne godine uslovio je dolazak emigranata Jevreja u Brčko, kao i zabrana upisa Jevreja u brčansku Gimnaziju.³⁵ Slijedom toga, razredni imenik Državne druge mješovite pučke škole Brčko, Srez brčanski, Nezavisna Država Hrvatska za razred Ia, navodi četiri učenika Jevreja emigranta: Alfred Goldstein iz Tarnova, Poljska, rođen 27. juna 1932. godine, od oca Goldstein Mozesa, trgovca; Leo Josesberg iz Graca, rođen 16. decembra 1931. godine, Njemačka, od oca Simona, strikera; Leo Neuman Harold iz Beča, Njemačka, rođen 17. juna 1932. godine, od oca Roberta; Viola Weis iz Rosvegog, Češki protektorat, rođena 23. aprila 1933. godine, od oca Hermana. Zatim, Razredni imenik Državne prve mješovite pučke škole Brčko, Srez brčanski, Nezavisna Država Hrvatska, za IVa razred, brojao je dva učenika Jevrejina, emigrante, braću blizance: Haskov i Tolde Goldstajn, rođene 30. jula 1926. godine u Krakovu, Poljska, od oca Mozesa.³⁶ Izvještaj o masovnoj egzekuciji Jevreja emigranata u Brčkom može se naći u dostupnim zapisnicima Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača.³⁷

Na osnovu analize *polne strukture* upisa muške i ženske jevrejske djece osnovnih i srednjih škola u Brčkom, uočava se velika razlika između učenika i učenica (74% muške i samo 26% ženske djece). Ovo se objašnjava činjenicom da su ženska djeca u Brčkom još od 1886. godine imala mogućnost pohađanja privatne osnovne škole Sestara milo-

³⁵ Četrdesete godine XX vijeka donose promjene koje su se zvanično prvo osjetile u obrazovanju ograničenjem upisa učenika jevrejskog porijekla u srednje i više škole, donete Uredbom o upisu lica jevrejskog porijekla za učenike univerziteta, visokih škola u rangu univerziteta, bivših srednjih, učiteljskih i drugih stručnih škola od 5. oktobra 1940. i odlukom ministra prosvjete Antuna Korošca od 15. oktobra 1940. godine. Uredba o upisu lica jevrejskog porijekla za učenike univerziteta, visokih škola u rangu univerziteta, bivših srednjih, učiteljskih i drugih stručnih škola, „Službene novine“, br. 229, Beograd od 5. oktobra 1940. Položaj Jevreja u Srbiji i Kraljevini Jugoslaviji, <https://www.jews.ba/post/28/Pol%C5%BEaj-Jevreja-u-Srbiji-i-Kraljevini-Jugoslaviji> (pristupljeno 2. februara 2023)

³⁶ Arhiv Brčko distrikta Bosne i Hercegovine (BiH – ABD), Razredne knjige OŠBBiH–ABD/OOB, 1907–1984.

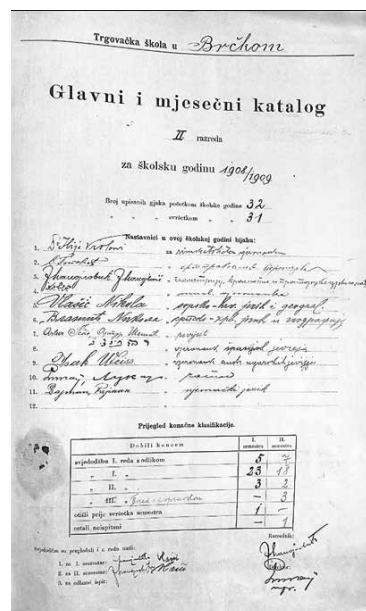
³⁷ U noći 10. decembra 1941. godine, tri dana poslije masovnog ubistva svih Jevreja starosjedeoca na pontonskom mostu na Savi, okupili su sve Jevreje koji su emigrirali iz Austrije kod kapele Hadži Jovana Tanaskovića u Brčkom, pa ih opljačkali do gola i udarali čekićem u glavu, te tako onesviještene bacali u rupu i zatrpali na starom pravoslavnom groblju u Brčkom. Prema izvještaju bilo je oko 300 Jevreja (emigranata) sa djecom. Arhiv Bosne i Hercegovine (BiH – ABiH), Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, Sarajevo, 1944–1947, *Svjedočenja za kotar Brčko*, inventarni brojevi 7166/2, 56568, 48649 i 48649.

srdnica, a od 1912. godine i Višu djevojačku školu Sestara milosrdnica.³⁸ Konačno, od školske 1912/1913. godine ženska djeca su otpočela svoje državno školovanje, pa je slika te godine znatno popravljena formiranjem prvog razreda *privatistica* u Trgovačkoj školi Brčko. U razredu koji je brojao dvadeset sedam učenica, četiri od njih su bile Jevrejke: Levi Gizela, Palfi Ilonka, Weiss Elsa i Wiener Melanije.³⁹

Pitanje *sefardskog ili aškenaskog porijekla* obrađeno je u narednoj kategoriji baze podataka. Ne postoji pisani podatak da su brčanski Aškenazi ikada organizovali zasebnu opštinu po masovnijem dolasku u Brčko 1910. godine, iako postoje priče i sjećanja o postojanju aškenaskog hrama (kuće) u nekadašnjoj Tuzlanskoj ulici. Jedina pisana podjela brčanskih Jevreja na Sefarde i Aškenaze vidljiva je upravo u matičnoj knjizi Trgovačke škole školske 1908/1909. godine kada su jevrejski učenici mogli birati između pohađanja vjeronauke španjolskih ili vjeronauke austrougarskih Jevreja.⁴⁰ Nadalje, iz kataloga Trgovačke škole dobili smo podatke o imenima jevrejskih vjeroučitelja. Školske 1903/1904. sefardski vjeroučitelj Trgovačke škole bio je David Finci⁴¹, dok je vjeroučitelj austrougarskih Jevreja Trgovačke škole školske 1908/1909. i 1909/1910. godine bio Isak Weiss.⁴² Ova podjela na sefardsku i aškenasku vjeronauku okončana je školske 1913/1914. godine postavljanjem Leon Kattana, rabinara Jevrejske bogoštovne opštine Brčko, kao zajedničkog i jedinog nastavnika jevrejske vjeronauke.⁴³ Jedina preostala podjela Jevreja na Sefarde i Aškenaze ostavljena je u tabelarnom prikazu upisivanja đaka u razrednice gde su oni i dalje bili razvrstavani u kategorije po vjeri: *grkokatolička, srpskopравoslavna, islamska, evangelička, sefardsko-jevrejska, eskenasko-jevrejska*.⁴⁴

Glavni i mjesečni katalog Trgovačke škole u Brčkom za II razred školske 1908/1909. godine

Razlog za masovnije naseljavanje Jevreja iz susjednih gradova, pa i država, u Brčko može se naslutiti u članku „Jevrejskog glasa“ Kroz Bosnu i riječima B. Pinta: *U gradu nema jevrejske sirotinje. U ophođenju s tamošnjim Jevrejima osjeća se mnogo da žive blizu Save, to jest u susjedstvu s naprednijim evropskim krajevima*. U Brčkom su skoro svi Jevreji trgovci. Malo ima zanatlija. I svi dobro stoje.⁴⁵ Blizina naprednijih evropskih krajeva zasigurno je doprinela da se i pored trgovaca naseljavaju i Jevreji drugih zanimanja, o čemu svjedoči upravo građa prosvjetnih ustanova, što čini novu kategoriju baze poda-

³⁸ Mirko Jozić, Tamara Vijoglavina Mančić, Čazim Suljević, Monografija „Družba sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog u Brčkom 1886–1984“, Brčko 2021, 49–89.

³⁹ JU EŠB, Glavni i mjesečni katalog TŠB za II razred školske 1912/1913. godine

⁴⁰ Isto, školske 1908/1909. godine

⁴¹ Isto, školske 1903/1904. godine

⁴² Isto, školske 1908/1909. i 1909/1910. godine

⁴³ Isto, školske 1913/1914. i 1914/1915. godine.

⁴⁴ Isto, školske 1914/1915. godine

⁴⁵ *Jevrejski glas*, Sarajevo, 17/30.

taka koja je upoređivala *imena i zanimanja očeva*. Tako se iz nje može saznati o dolasku zanatlija u Brčko – fotografa Samuela Zentnera, izdavača (Verlag) Isaka S. Alkalaya, štampara Emila Glattera, sajđžije i juvelira Salamona Wienera, geometra Morica Stainera, ali i direktora banaka kao što su bili Armin Marton iz Agrarne banke Brčko ili Josip Hajek, Josip Hubert i Josip Hoffmann iz Zemaljske banke Brčko.

Dobar primjer kako su kroz porodične veze Jevreja iz Brčkog uspostavljene veze između stanovnika različitih gradova u Bosni, pa i u okolnim zemljama, jeste prošlost porodice fotografa Samuela Zentnera. Njegova tri sina, Ferdinand, Julius i Oto,⁴⁶ upisana u razrednicama Narodne osnovne škole, Trgovačke škole i Gimnazije, imala su prebivalište u Brčkom. Međutim, iz školskih evidencija uočljivo je da su Julius i Oto u tom gradu i rođeni, dok je kao mesto rođenja najstarijeg brata Ferdinanda upisan Bečkerek, današnji Zrenjanin.⁴⁷ U pokušaju da potvrdi taj podatak autorica se obratila Istorijskom arhivu Zrenjanina i dobila odgovarajuće podatke. Po pozitivnom odgovoru potvrđeno je da je u Matičnu knjigu rođenih 1901/1902. godine, upisano rođenje Ferdinanda, koje je prijavio deda sa majčine strane, Goldmann Sámuel, koji je živio u Bečkereku. U matičnog knjizi rođenih u Bečkereku navedeno je sljedeće: *Zoltán Ferenc Zentner rodio se 24. maja 1902. godine, otac: Zentner Sámuel fényképész /fotograf/ sa stanom u Breska / Brčko, majka: Zentner Sámuelné, rođ. Goldmann Aurélia iz Bečkereka. Rođenje je prijavio Goldmann Sámuel, deda deteta*.⁴⁸ Ova uspješna saradnja sa Istorijskim arhivom iz Zrenjanina otkrila nam je nove podatke o još jednoj familiji (Goldman) koja je nedvosmisleno povezivala Brčko i Zrenjanin, a koja je u mnogome dopunjavala i objašnjavala istorijat povezanosti porodice Zentner i Goldman. Otkriveno je da je u Velikom Bečkereku kao fotograf između dva svjetska rata bio aktivan Maks (Mikša) Goldman (1886–1941).⁴⁹ Dalje je

⁴⁶ Ferdinand Zentner, rođen 1902. godine, učenik Narodne Osnovne škole Brčko (NOŠB) od 1908. do 1912, kao i TŠB školske 1912/1913. i 1925/1926. godine, zatim Oto Zentner, rođen 1904. godine, učenik NOŠB školske 1911/1912. godine i Julius Zentner, rođen 1910. godine učenik NOŠB od 1917. do 1920, Gimnazije Brčko od 1922. do 1925. i TŠB školske 1926/1927. godine. Razrednice osnovnih škola (zbirka) BiH – AB / OOB, 1907–1984; Razredne knjige Gimnazije „Vaso Pelagić“, Brčko i druge srednje škole BiH – ABD / G „VP“ IDSŠBČ, 1901–1998.

⁴⁷ Provobitno ime grada bilo je *Bečkerek* sve dok 1769. godine nije dobio status trgovišta a time i ime *Veliki Bečkerek* (mađ. *Nagybecskerek*), čime se stvorila razlika između ovog grada i sela Malog Bečkereka u današnjoj Rumuniji (rum. *Becicherecu Mic*). Ime koje je grad nosio šest vekova u upotrebi je od prvih pisanih tragova o naselju do 1935. godine kada dobija naziv Petrovgrad, po kralju Petru I Karadorđeviću. Tokom Drugog svetskog rata, nemačka okupaciona vlast, mada nezvanično, vraća gradu ime Veliki Bečkerek (nem. *Gross Becskerek*). Zvanično ime, Petrovgrad, grad zadržava sve do 2. oktobra 1946. godine kada, na dvogodišnjicu oslobođenja, dobija ime Zrenjanin, po revolucionaru i narodnom heroju Žarku Zrenjaninu. Bečkerek, <http://www.zrenjanin.rs/sr/o-gradu/cinjenice/ime-grada> (pristupljeno 13. februara 2023)

⁴⁸ Istorijski Arhiv Zrenjanin R. Srbija, Matična knjiga rođenih 1901/1902, 584.

⁴⁹ Max Goldmana, rođen 1886. godine u Velikom Bečkereku, po zanimanju fotograf, bio je oženjen sa Juliškom Palfi (rođena 1897. godine u Brčkom). Zajedno su imali sina Ervina, rođenog 1920. godine u Velikom Bečkereku. Jad Vašem, https://yvng.yadvashem.org/index.html?language=en&s_id=&s_lastName=goldman&s_firstName=max&s_place=&s_dateOfBirth=&cluster=true (pristupljeno 10. avgusta 2022). Po podacima iz 1936. godine

utvrđeno da je njegova supruga bila je Juliška Palfi (udata Goldman), rođena 1897. godine u Brčkom. Porodicu Palfi činili su otac Avram, trgovački agent u Brčkom, i majka Zelda, sa dvije ćerke i sinom.⁵⁰ Juliškina sestra Ilonka bila je učenica Trgovačke škole Brčko 1912/1913. godine, kao i brat Josip, koji je takođe bio učenik iste škole 1911/1912. i 1913/1914. godine. Sa velikom vjerovatnoćom možemo pretpostaviti da su Maks, Samuel i Aurelija Goldman iz Bečkereka bili povezani rodbinskim vezama, pa i poslovnim (profesijom fotografa), pa da je upravo ta poslovna veza spojila porodice Goldman iz Bečkereka i Zentner iz Brčkog, udajom Aurelije Goldman za brčanskog fotografa Samuela Zentnera i Juliške Palfi za bečkerečkog fotografa Mikšu Goldmana.

Daljim istraživanjem, došli smo u posjed Zentnerove fotografije kod privatnog kolekcionara fotografija i razglednica Admira Pašalića iz Brčkog koji nam je posudio ovu arhivsku građu za potrebe izložbe *Tragom brčanskih Jevreja*. Ono što je uočljivo na samoj fotografiji jeste logo fotografa Zentnera koji, pored fotografske radnje u Brčkom, navodi i radnju S. Zentner u Bijeljini. Autorica se stoga obratila i ustanovi kulture Muzej Semberije u Bijeljini gdje je pored fotografija dobila i nekoliko informacija o radu Zentner fotografske radnje u Bijeljini. Naime, ne postoji arhivska građa o postojanju ovog studija u Bijeljini, već se smatra da je on samo terenski snimao u susjednom gradu u nedostatku lokalnih fotografa. Analizom fotografije iz Bijeljine iz 1888. godine i prema podacima sa logotipa firme na poleđini fotografije utvrđeno je da se on mnogo prije nego što je zvanično registrovan kao fotograf 1905. u Brčkom⁵¹ još oko 1888. godine bavio ovim zanatom, kao i da je prema podacima sa logotipa firme osvojio nagrade na međunarodnim sajmovima: *medalja Jubilarne izložbe u Beču 1898. godine i diploma Svjetske izložbe u Parizu 1900. godine*.

Potraga za biografskim podacima ove značajne porodice u Brčkom, koja je povezivala ne samo Brčko i Bijeljino, već i grad u susjednoj državi Veliki Bečkerak (Zrenjanin), odvela nas je i do Zagreba gdje žive nasljednici ove porodice. Kontakt je uspostavljen sa nasljednicima jedinog preživelog člana porodice Zentner iz Brčkog, Otom Zentnerom, koji je, nakon školovanja u rodnom gradu i studija prava u Zagrebu, doktorirao 30. juna 1929.

ateljé Mikše Goldmana nalazio se u Ulici Cara Dušana 13, Veliki Bečkerak. Na osnovu jedne fotografije sa temom koja nije karakteristična za Banat možemo tvrditi da je putovao i po Srbiji u potrazi za poslom i inspiracijom. Ova fotografija nam donosi još jedan značajan podatak i možda nam otkriva njegovo pravo zanimanje. Na njoj je potpisan kao slikar a ne kao fotograf. Streljan je 1941. godine u Beogradu. Fotografi u Zrenjaninu (1850–1950), <https://banateka.blogspot.com/search?q=fotograf> (pristupljeno 13. februara 2023)

⁵⁰ Starija ćerka, Juliška Palfi (udata Goldman), rođena je 1897. godine u Brčkom. Mlada sestra, Ilonka Palfi (udata Tajhner), rođena je 4. februara 1901. godine u Brčkom, a po zanimanju je bila domaćica. Prije i za vrijeme rata živjela je u Petrovgradu. Stradala u Holokaustu. Jad Vašem, https://yvng.yadvashem.org/index.html?language=en&s_id=&s_lastName=palfi&s_firstName=ilonka&s_place=&s_dateOfBirth=&cluster=true (pristupljeno 10. avgusta 2022). Sin, Josip Palfi, rođen 24. januara 1899. godine u Brčkom, imao je Trgovinu drva – nakup, prerada i izvoz šumskih proizvoda u Zagrebu. Hrvatski Državni Arhiv (HR– HDA) 1076. – Ured za podržavljeni imetak Odjela za državnu imovinu dugove i navjere Ministarstva državne riznice NDH (PONOVA), dosije br. 4230.

⁵¹ „Bosanski glasnik“, 1915. www.scribd.com/document/417114950/Bosanski-glasnik-1915-godine-Bosnischer-Bote-1915 (pristupljeno 1. avgusta 2022)

godine na Zagrebačkom univerzitetu.⁵² Oto Zenter je karijeru otpočeo kao sudski pripravnik u Okružnom sudu u Bihaću, a preživjevši Holokaust, završio je kao sudac Okružnog suda u Zagrebu, gdje je sa svojom porodicom živjeo do smrti. Ove podatke smo dobili od unuke Oto Zentnera, Ane Hermanović iz Zagreba, koja je saznajući za Izložbu *Tragom brčanskih Jevreja*, po informaciji da se njen djed kratko spominje u katalogu izložbe, preko društvenih mreža stupila u kontakt sa autoricom izložbe i ovog rada. Razmenivši arhivsku građu, porodična dokumenta i fotografije, kao i usmeno svjedočenje o članovima porodice, onima koji nisu imali sreću i onima koji jesu, uspevši da prežive Holokaust, zaokružena je priča i upotunjena biografija porodice Zentner.

566

Staka Lazic sa sinom Lazarom oko 1888. godine. Bijeljina, fotografska radnja S. Zentner⁵³
sa logom fotografske radnje S. Zentnera Brčko / Bijeljina⁵⁴

Iako je poznato da Jevreji daju prednost matrijarhatu, te da se vjera prenosi majčinskom linijom na djecu, sam upis porodičnih podataka prilikom upisa đaka u školu ostao je vjeran tradicionalnom patrijarhatu na Balkanu, tj. podneblju gdje su živjeli, pa stoga vrlo malo podataka imamo o *imenima majki* jevrejskih đaka u Brčkom. Pregledom ove kategorije utvrđeno je da su se one upisivane uglavnom zato što su bile udovice i tek od 1927/1928. godine, tako da je od ukupno 123 učenika poznato je ime samo 21 majke. Međutim prilikom analize, Franciska Fani Furman, sefardskog porijekla, rođena 1871. godine u Brčkom, čiji je sin Samuel Furman, rođen 6. aprila 1893. godine u Brčkom po-
hađao Trgovačku školu 1904/1905. godine, spominje se na više mjesta u razrednim knji-

⁵² „Jevrejski glas“, Sarajevo, 20/29.

⁵³ Muzej Semberije, Bijeljina, Zbirka fotografija, inv. broj I-3555.

⁵⁴ Privatna zbirka fotografija i razglednica: Admir Pašalić

⁵⁸ BiH – ABiH, Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, Sarajevo, 1944–1947, *Svjedočenja za kotar Brčko*, inventarni brojevi 7166/2, 56568, 48649 i 48649.

ZAKLJUČAK

Kako je cjelokupna istorija jevrejskog naroda obilježena beskrajnom dijasporom⁵⁹, svoje mjesto pod suncem Jevreji su pronašli u Brčkom, malom gradu na Savi, krajem XIX vijeka. U procesu rekonstrukcije njihovih života koji su okrutno prekinuti u dva dana strašnim krvoprolićem decembra 1941. godine, a dokazi o njihovom postojanju nepovratno izbrisani spaljivanjem brčanskog hrama i uništenjem jevrejskog groblja, započet je proces prikupljanja ostataka arhivske građe koja je mogla i najmanju činjenicu da otkrije, te dokaže da su i Jevreji ne tako davno bili aktivni građani Brčkog. U tom poduhvatu upravo su razredne knjige prosvjetnih ustanova u Brčkom postale kamen temeljac ponovnoj rekonstrukciji njihovog nasljeđa, njihove istorije. Ovi primarni izvori nisu bili uništeni u Drugom svjetskom ratu jer se nisu odnosili samo na jevrejsku zajednicu, za razliku od matičnih knjiga Jevrejske bogoštovne opštine u Brčkom koji su u najvećoj mjeri uništeni. Naime, pronađen je samo jedan sačuvani izvod.

U radu su uneta najkorisnija ali i najinteresantnija otkrića i postavljeni su problemi sa kojima se istraživač u radu sa ovom vrstom arhivske građe može susresti. Baza podataka povezala je i izvela krupnije zaključke iz bazično fragmentarnih podataka i otkrila pravac iz kojeg su se prvi i poslednji Jevreji doseljavali u Brčko, kojim porodicama su pripadali, aškenaskim ili sefardskim, da li su bili povezani u zajedništvu ili su koegzistirali u dvije različite zajednice, ko su im bili vjeroučitelji, kojim zanimanjima su se bavili roditelji, sa kojim gradovima su bili povezani neraskidivim poslovnim i porodičnim vezama, pa i kako su stradali.

REZIME

Proces istraživanja vjerodostojne arhivske građe u cilju pisanja istorije bilo koje jevrejske zajednice predstavlja izuzetno zahtevan angažman, posebno ako se radi o brojčanoj maloj zajednici u gradu od nepunih 7.000 stanovnika u kojem je, pred samo izbijanje Drugog Svjetskog rata, stvaran broj Jevreja iznosio jedva dva procenta. Ono što je dodatno otežavalo ovaj proces jeste činjenica da je režim Nezavisne Države Hrvatske uspeo ne samo da fizički eliminiše ovu zajednicu ubivši gotovo cjelokupnu jevrejsku populaciju u Brčkom, već i da pokuša da izbriše sve tragove njihovog postojanja spaljivanjem svih dokumenata koji su se odnosili na njihov život. Tako su uništene sve matične knjige rođenih, umrlih i vjenčanih Jevrejske bogoštovne opštine Brčko, zajedno sa nestankom brčanske sinagoge. Mjerodavni dokaz njihovog postojanja i života u ovom gradu ostao je rasut u fragmentima arhivske građe koje je bilo gotovo nemoguće povezati u smislenu cjelinu sve dok razredne knjige prosvjetnih ustanova u Brčkom nisu popisane i povezane u bazu podataka imena i prezimena đaka, a preko njih i njihovih roditelja. Na taj način je ova arhivska građa, pored svoje primarne svrhe, kao izvora za istraživanje istorije školstva jednog grada, proširila svoju namenu i poslužila ponovnom pisanju izgubljene istorije brčanskih Jevreja.

⁵⁹ Vojislav Radovanović, „Jevrejsko kulturno nasleđe u Beogradu“, http://joz.rs/grobljeweb/d/d4_nasledje.html (pristupljeno 5. avgusta 2022)

IZVORI I LITERATURA

Izvori

- Arhiv Jugoslavije (SRB-AJ), Beograd, Ministarstvo vera Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (69), 58-92, Statut jevrejske vjeroispovjedne opštine u Brčkom (1924–1926)
- Arhiv Bosne i Hercegovine (BiH-ABiH), Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, Sarajevo, 1944–1947, Svjedočenja za kotar Brčko, br. 7166/2, 56568, 48649 i 48649
- Arhiv Brčko distrikta Bosne i Hercegovine (BiH – ABD), Razrednice osnovnih škola (zbirka) BiH – AB / OOB, 1907–1984; Razredne knjige Gimnazije „Vaso Pelagić“, Brčko i druge srednje škole BiH – ABD / G „VP“ IDSŠBČ, 1901–1998.
- Arhiva Jevrejskog istorijskog muzeja Beograd, Srbija, U-D M-68.
- Hrvatski Državni Arhiv (HD-HDA-1076), Ured za podržavljeni imetak Odjela za državnu imovinu dugove i navjere Ministarstva državne riznice NDH, (PONOVA), dosije br. 4230
- Istorijski Arhiv Zrenjanin (SRB-IAZ), Matična knjiga rođenih 1901–1902, str. 584, br. 398
- Bečkerek, <http://www.zrenjanin.rs/sr/o-gradu/cinjenice/ime-grada> (pristupljeno 13. februara 2023)
- „Bosanski glasnik“, 1915. www.scribd.com/document/417114950/Bosanski-glasnik-1915-godine-Bosnischer-Bote-1915 (pristupljeno 1. avgusta 2022)
- „Brčko i okolina u radničkom pokretu i NOB-u“, Tuzla 1985, 493.
- El Mundo Sefarad. <http://elmundosefarad.wikidot.com/sarajevski-pinkas> (pristupljeno 2. februara 2023)
- Fotografije u Zrenjaninu (1850–1950), <https://banateka.blogspot.com/search?q=fotograf> (pristupljeno 13. februara 2023)
- Glavni pregled političkoga razdjelenja Bosne i Hercegovine 1879. godine, https://www.academia.edu/35408108/Glavni_pregled_politickoga_razdijeljenja_Bosne_i_Hercegovine_1879. (pristupljeno 2. februara 2023)
- Jad Vašem - memorijalni centar za jevrejske žrtve holokousta u Izraelu, <https://www.yadvashem.org/education/other-languages/serbian/about-yad-vashem.html>, https://yvng.yadvashem.org/index.html?language=en&s_id=&s_lastName=palfi&s_firstName=ilonka&s_place=&s_dateOfBirth=&cluster=true, https://yvng.yadvashem.org/index.html?language=en&s_id=&s_lastName=goldman&s_firstName=max&s_place=&s_dateOfBirth=&cluster=true, (pristupljeno 10. avgust 2022).
- Jevreji u Bosanskom Šamcu, Šamac 2015. Jevreji u BiH, <http://www.jewsinbosnia.eu/bhs/literatura/> (pristupljeno 5. avgusta 2022)
- Jevreji u BiH. <http://www.jewsinbosnia.eu/bhs/literatura/> (pristupljeno 5. avgusta 2022)
- „Jevrejski glas“, Sarajevo, 20/29.
- „Jevrejski glas“, Sarajevo, 17/30.

- JU Ekonomska škola Brčko (JU EŠB), Glavni i mjesečni katalog Trgovačke škole Brčko (TŠB) školske 1903/1904, 1904/1905, 1905/1906, 1908/1909, 1909/1910, 1912/1913, 1913/1914, 1914/1915. i 1940/1941. godine
- Ladino, sefardski jezik knjige, <https://religioskop.ba/price/ladino-sefardski-jezik-knjige/> (pristupljeno 2. februara 2023)
- Muzej Semberije, Bijeljina, zbirka fotografija, inv. broj I-3555.
- Položaj Jevreja u Srbiji i Kraljevini Jugoslaviji, <https://www.jews.ba/post/28/Polo%C5%BEaj-Jevreja-u-Srbiji-i-Kraljevini-Jugoslaviji> (pristupljeno 2. februara 2023)
- Pravilnik o sadržaju, obliku i načinu vođenja dokumentacije srednjih škola, <https://mozks-ksb.ba/hr/wp-content/uploads/2019/11/Pravilnik-o-sadr%C5%BEaju-obliku-i-na%C4%8Dinu-vo%C4%91enja-dokumentacije-evidencije-i-obrazovnih-isprava-u-srednjoj-%C5%A1koli.pdf> (pristupljeno 2. februara 2023)
- Privatna zbirka fotografija Živane Vojinović
- Privatna zbirka fotografija i razglednica Admira Pašalića

Literatura

- Bašović, Ljubinka. *Biblioteke i bibliotekarstvo u BiH 1918–1945*, Veselin Masleša, Sarajevo 1986, 370.
- Gotovac, Vedrana. *Sinagoge u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1987, 49-50.
- Hajdar, Dino. Jevrejske opštine u BiH, <https://intelektualno.com/jevrejske-opstine-u-bih-do-1941-godine-postojale-su-24-jevrejske-opstine-u-20-bh-gradova/> (pristupljeno 5. avgusta 2022)
- Hakehillot, Polin Pinkas – Rohatyn. <https://rohatynjewishheritage.org/en/memoir/pinkas-rohatyn/> (pristupljeno 2. februara 2023)
- Jozić, Mirko, Vijoglavina Mančić, Tamara, Suljević, Ćazim. Monografija „Družba sestara milosrdnica sv. Vinka Paulskog u Brčkom 1886–1984“, Brčko 2021, 49-89.
- Lučić, Radovan, Popara, Anđelka. *Vodič Arhiva Brčko distrikta Bosne i Hercegovine*, Brčko 2019, 48-59.
- Okmaca, Ivan. *Mogućnost istraživanja matičnih knjiga u okviru digitalne humanistike – diplomski rad*, Sveučilište u Zadru, Zadar 2020, 33-34.
- Pinto, Avram. *Jevreji Sarajeva i Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1987, 162.
- Radovanović, Boriša. *Arhivska građa kao izvor za genealoška istraživanja*, Arhivistika, Istorijski arhiv Kragujevac, Kragujevac 2010, 49.
- Radovanović, Vojislav, etnolog. Jevrejsko kulturno nasleđe u Beogradu, http://joz.rs/grobljeweb/d/d4_nasledje.html (pristupljeno 5. avgusta 2022)
- Tauber, Eli. Jevreji BiH u doba Austrougarske, <http://www.benevolencija.eu.org/content/view/111/72/1/2/> (pristupljeno 2. decembra 2021)
- Vojinović, Živana. *Avramova deca – pomenik šabačkih i podrinskih Jevreja*, Beograd 2015, 405.

Tamara VIJOGLAVIN MANČIĆ

STUDYING THE PAST OF THE JEWISH PEOPLE USING PAGES OF CLASS REGISTERS OF THE SCHOOLS IN BRČKO

Summary

The process of researching authentic archival material which goal is writing history of any Jewish community is a very demanding engagement, especially if in question is a very small community in a town of less than 7000 residents in which, in the eve of the Second World War, lived barely 2 percent of Jewish people. What especially makes this process harder is the fact that the regime of the Independent State of Croatia physically eliminated this community by killing almost all Jewish people in Brčko, and tried to erase all traces of their existence by burning the documents related to their life. All registries of birth, death and marriage of Jewish people in Brčko municipality were destroyed. The proofs of their existence and life in this town were scattered in fragments in archival material and it was almost impossible to connect them into a whole until all class registers of all educational institutions in Brčko were listed and connected into a database with names and surnames of the students and their parents. In that way, this archival material, aside its primary role as a source for researching the history of education in a town, broadened its purpose and can be used for writing the forgotten history of Brčko's Jews.